

O'zbekiston Respublikasi
Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

ilmiy-uslubiy jurnal

Samarqand

4 (49)/ 2013

Ministry of Higher and Secondary Special Education
of the Republic of Uzbekistan
SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим.

№ 4 (49), 2013.

*Уч ойда бир марта чиқадиган
илмий-услубий журнал*

Муассис: Самарқанд давлат чет тиллар институти

Бош муҳаррир: *Шухрат СИРОЖИДДИНОВ*

Масъул котиб: *Абдували ЭШҚОБИЛОВ*

Таҳрир ҳайъати:

*АБДУЛЛАЕВА Людмила
БУШУЙ Анатолий
БУШУЙ Татьяна
ЖАББОРОВ Салим
МАҲМУДОВА Муяссар
МИРЗАЕВ Ибодулло
РАҲИМОВ Ғанишер
ТУРНИЁЗОВ Неъмат
(муҳаррир ўринбосари)
УСМОНОВ Ўрол
ХОЛБЕКОВ Муҳаммадҷон
ҚАМБАРОВ Носир*

Жамоатчилик кенгаши:

*ВОЛЬФ Аннет (Германия)
ВИАЛЕ Жованна (Италия)
ГИЙОМ Оливье (Франция)
ЯСУО Кочучи (Япония)
МАКНАЛТИ Стив (Британия)
АБДУАЗИЗОВ Абдизухур
БОҚИЕВА Гуландон
ҚЎЛМАМАТОВ Дўстмамат
МЎМИНОВ Омон
КАРИМОВ Шавкат
АШУРОВА Дилором
ИРИСКУЛОВ Аббос
РАҲИМОВ Сотиболди
РИЗАЕВ Баҳодир*

*Журнал Олий Аттестация комиссиясининг
филология фанлари бўйича эксперт кенгаши (2006
йил 11 сентябрдаги 1-сонли баённома) тавсияси
билан зарурий нашрлар рўйхатига киритилган.*

Таҳририят манзили:

Самарқанд ш., Бўстонсарой кўчаси 93, СамДЧТИ.

Телефонлар: (998-662) 233-76-21.

Факс: (998-662) 210-00-18.

Email: ssifl_info@mail.ru

*Журнал Самарқанд вилоят матбуот ва
ахборот бошқармаси томонидан № 09-12 рақам
билан рўйхатга олинган.*

ISSN: 2181-743X

Журнал 2001 йилдан чиқа бошлаган.

© Самарқанд давлат чет тиллар институти, 2013
йил.

Foreign Philology: Language, Literature, Education.

№ 4 (49), 2013.

Scientific-methodical journal

Founder: *Samarkand State Institute of Foreign
Languages*

Editor-in-Chief: *Shuhrat SIROJIDDINOV*

Executive Secretary: *Abduvali ESHKOBILOV*

Editorial Board:

*ABDULLAEVA Lyudmila
BUSHUY Anatoliy
BUSHUY Tatyana
JABBOROV Salim
MAHMUDOVA Muyassar
MIRZAYEV Ibodullo
RAKHIMOV Ganisher
TURNIYOZOV Nemat
(vice editor)
USMONOV Ural
KHOLBEKOV Mukhammadjon
KAMBAROV Nosir*

Public Council:

*WOLFF Annett (Germany)
VIALE Jovanna (Italy)
GUILLAUME Olivier (France)
JASUO Kochuchi (Japan)
MCNULTY STEVE (Britain)
ABDUAZIZOV Abduzukhur
BOQYIEVA Gulandon
KULMAMATOV Dustmammat
MUMINOV Omon
KARIMOV Shavkat
ASHUROVA Dilorom
IRISKULOV Abbos
RAKHIMOV Sotiboldi
RIZAYEV Bakhodir*

*The journal is included into the of required
publications according to the recommendation of the
expert council in filological sciences of Higher
Attestation Committee (Proceeding #1 from September
11, 2006).*

Address of Editorial Office:

Samarkand, Bustansaray str. 93, SamSIFL.

Phone: (998-662) 233-76-21

Fax: (998-662) 210-00-18

Email: ssifl_info@mail.ru

The journal was registered with No 09-12 by
Samarkand Regional Department of press and
information. The journal has been published since 2001.

ISSN: 2181-743X

© Samarkand State, 2013 Institute of Foreign
Languages.

МУНДАРИЖА

ТИЛШУНОСЛИК

Ибодулла Мирзаев. Эмиль Бенвенист лисоний белгининг табиати ҳақида.....	5
Абдуназар Пардаев, Кадырова Зебинисо. Типология словообразовательных синонимов в русском языке ..	8
Нафиса Насруллаева. Восприятие и концептуализация фразеологических единиц как проблема когнитивной лингвистики.....	13
Зулфизар Яхшиева. Инглиз тилидан ўзлаштирилган сўз ва ибораларнинг hozirги ўзбек тилида қўлланилиши	15
Умида Сафарова. Синтагматическая природа слов <i>amitié/ dўstlik</i> как объект сравнительной типологии.....	19
Дилдора Джафарова. Мотивация жараёнида сўз ички шакли ва тил тизими	21
Нигора Рахимова. Концепты «добро» и «зло» в английских узбекских пословицах	24
Ирода Рахимова. Меры измерения в семантике английских и русских пословиц	26
Суннатилла Сойинов, Холйигит Холмуродов. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асари тилида истифода этилган форсча ўзлашма сўзларнинг қўлланиши	28
Анвар Сайфуллаев. Предлогнинг фикр узатишдаги синтактик хусусиятлари.....	32
Жамила Джумабаева. Градуонимия ва синонимия.....	35
Жумаева Феруза Полисемем лексемаларни омоним лексемалардан фарқловчи хусусиятлар.....	38

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Баходир Холиқов. Детектив адабиёт тараккиёти ва унинг жаҳон адабиётида тутган ўрни	43
Альбина Баласанян. Природа комического эффекта фразеологических единиц (ФЕ) в рассказах О’Генри.....	46
Ойдин Турдиева. Эрон адабиётида сатира ва юмор шаклланишининг тарихий илдишлари.....	48
Надежда Локтева. “Семейная хроника” в литературе США рубежа XX-XXI веков.....	51

МЕТОДИКА

Махмуд Лутфиллаев, Фахринисо Лутфиллаева, Шохрух Хасанов. Компьютер технологиялари асосида чет тилларини ўрганишнинг назарий ва амалий жиҳатлари	54
Абдумурод Кўчибоев. Олий ўқув юртларида чет тили машғулотларида «Чархпалак» усулидан фойдаланиш.....	58
Олег Ким. О некоторых путях реализации личностно-ориентированного подхода при организации самостоятельной работы студентов	61
Дилноза Нарзиқулова. Педагогик конфликтларда ўқитувчи стратегияси (умумтаълим мактаблари мисолида).....	65
Наргиза Турсунова, Улжон Қаршибоева. Exploitation du materiel supplementaire dans l’apprentissage de la langue française.....	69

ТАРЖИМАШУНОСЛИК

Умида Бозорова. Ги Дў Мопассаннинг «Монт-Ориоль» романидаги антропонимлар ва уларнинг таржимада берилишига доир	73
Гулрух Қиличева. Ўзбек тилидаги соматик фразеологик иборалар ва уларнинг француз тилида ифодалаш усуллари (ўзбек ва француз тили фразеологик луғатлари мисолида).....	75
Рахима Ширинова. Бадиий таржимада фразеологик ибораларни бериш муаммоси.....	79

БАДИИЙ ТАРЖИМА

Jahongir Sanaqulov. O’zbek poeziyasidan fransuz tiliga tarjimalar.....	82

МАГИСТРЛАР МИНБАРИ

Feruz Namozova. Main principles of writing essays	85
Мадина Якубова. Особенности преподавания иностранных языков в начальных классах.....	86
Танзиля Галиева. Репрезентация концепта «Friend» в английской картине мира	89
Дильфуза Мурадова. Выражение количества у абстрактных существительных в английском и русском языках	91
Мохигул Шерйигитова. Модальные частицы и их полифункциональность в немецком языке.....	92

ҚУТЛОВ

Доцент Мухтор Бегматов 60 ёшда	97

ХРОНИКА.....

Институтимиз профессор-ўқитувчиларининг 2013 йилда нашр қилинган китоблари	99
2013 йилда «Хорижий филология» журналида чоп қилинган мақолалар рўйхати	100

CONTENTS

LANGUAGE

Ibodulla Mirzayev. Benvenist about the nature of language sign.....	5
Abdunazar Pardaev, Zebiniso Qodirova. Typology of word forming synonyms in the Russian language.....	8
Nafisa Nasrullaeva. Perception and conceptualization of phraseological units as a problem of cognitivelinguistics....	13
Zulfizar Yakchiyva. The usage of loan English words in modern Uzbek	15
Umida Safarova. The syntagmatic aspect of the word <i>amitié</i> (<i>friendship</i>) as the object of comparative typology	19
Dildora Djafarova. The inner shape of words and language system in motivation	21
Nigora Rahimova. The concepts “goodness” and “evil” in English and Uzbek proverbs	24
Iroda Rahimova. Measures in the semantics of English and Russian proverbs	26
Sunnatilla Sayipov, Kholyigit Kholmuradov. The usage of derived Persian words in “Baburnoma”	28
Anvar Sayfullaev. Syntactic function of preposition in expressing information.....	32
Jamila Djumaboyeva. Gradonymy and synonymy	35
Jumayeva F.U. The aspects which differ polysemantic lexemes from homonym lexemas.....	38

LINGUISTICS

Bakhodir Khalikov. The development of detective literature and its place in the world literature	43
Albina Balasanyan. The nature of comic effect with phraseological units in O’Henry’s stories.....	46
Oydin Turdyeva. Historical roots of forming satire and humour in Iran literature.....	48
Nadejda Lokteva. “Family Chronicles” in the USA literature at the end of XX-XXIth centuries.....	51

METHODOLOGY

Makhmud Lutfullayev, Fakhriniso Lutfullayeva, Shokhrukh Khasanov. Theoretical and practical aspects of teaching foreign languages on computer technological ground.....	54
Abdumurod Kuchibayev. The usage of “Charxpalak” method at English lessons in higher education.....	58
Oleg Kim. About some ways of realization of personal – oriented approach in organizing of students’ self-study work.....	61
Dilnoza Narzikulova. Teachers strategy in conflict resolution.....	65
Nargisa Tursunova, Uljan Karchiboyeva. Exploitation du materiel supplementaire dans l’apprentissage de la langue française.....	69

TRANSLATION

Umida Bosorova. About the translation of antroponyms used in the novel “Mont-Oriol” by Gui de Maupassan.....	73
Gulrukh Kilicheva, Somatic phraseological units in the Uzbek language and ways of rendering their semantics into French.....	75
Rakhma Chirinoва. Бадиий таржимада фразеологик ибораларни бериш муаммоси.....	79

Translation of Fiction

Jahongir Sanaqulov. Translations of Uzbek poems into French.....	82

MASTER’S TRIBUNE

Feruzha Namozova. Main principles of writing essays	85
Madina Yakubova. The peculiarities of teaching foreign languages in primary schools	86
Tanzilya Galiyeva. The representation of the concept “friend” in English world cognition.....	89
Dilfuza Muradova. The expression of quantity of the abstract nouns in English and Russian	91
Sheryigitova M. Functionality of modal parts of the German language.....	92

Congratulations

The 60th anniversary of Ph.D. Mukhtor Begmatov	97

Chronicles	98

Publications of books written by teachers from our institute in 2013	99

The list of articles published in the journal «Foreign Philology» ... in 2013	100

ТИЛШУНОСЛИК

ЭМИЛЬ БЕНВЕНИСТ ЛИСОНИЙ БЕЛГИНИНГ ТАБИАТИ ҲАҚИДА

Ибодулла Мирзаев

Самарқанд давлат университети профессори, филология фанлари доктори

Таянч сўзлар: *типология, грамматик семантика, белги, лисоний белги, лисоний белгининг ихтиёрийлиги, закон, макон, ифодаловчи, ифодаланмиш.*

I. Эмиль Бенвенист (1902-1976) – XX асрнинг машхур тилшуносларидан бири, умумий тилшунослик, хиндевропа тиллари, типология, лексик ва грамматик семантика бўйича йирик мутахассис. А. Мейенинг энг атоқли шогирдларидан бўлган Э. Бенвенист тил қурилиши (структураси) ва эволюцияси масалаларини руҳий маданият ва «маданий концептлар» билан узвий равишда ўрганиш керак, - деб ҳисоблаган. Шу нуқтаи назардан унинг ишлари ҳозирги тилшуносликда етакчи ўринни эгаллаган этнолингвистика, когнетология ва грамматик типологиянинг асосини ташкил қилади, дейиш мумкин. Э. Бенвенист эрон, хиндарий ва анатўли тиллари билан, айникса, кўп шуғулланган. Олимнинг тил қолипи сатҳлари, тилда субъективлик масаласи, шахс олмошлари ва феъл замонлари семантикаси, нисбий гаплар типологиясига доир ишларида дейксис, тилнинг коммуникатив грамматикаси, дискурс назарияси тамойиллари баён қилинган [Қаранг: ru.wikipedia.org/wiki/Бенвенист, Эмиль. Кейинги саҳифаларда шу манба кўрсатилади].

II. Э. Бенвенистнинг «*Nature du signe linguistique*» («Лисоний белгининг табиати») номли мақоласи, сарлавҳасидан кўриниб турганидек, бевосита лисоний белгининг ихтиёрийлиги ҳақидаги масала муҳокамасига бағишланган. Муаллиф умумий тилшуносликка доир ишларда лисоний белги назариясининг дў Соссюрга бориб тақалиши, унинг лисоний белги ўз табиатига кўра ихтиёрийдир, деган фикри аниқ ифодаланмаган бўлса-да, шак-шубҳасиз ҳақиқат эканлигини таъкидлаб, шундай ёзади: «Бу таъриф шуҳрат қозонди. Ҳозир тилнинг моҳияти ёки нутқнинг турли хусусиятлари тадқиқига бағишланган ҳар қандай иш муқаррар равишда лисоний белгининг ихтиёрийлигини тантанали равишда эълон қилишдан

бошланадиган бўлиб қолди. Мазкур таъриф шу даражада кенг истифода этиладигани, тилшуносликнинг ҳар қандай соҳасида, албатта, унга дуч келасан, киши. Қуйидаги икки ҳолатни, яъни бу таърифнинг ҳамма жойда тилга олинаётгани ва ҳамма жойда бешак ҳақиқат сифатида эътироф этилаётгани Соссюр белгининг ихтиёрий характери ҳақида қандай маънода гапиргани ва у олға сурган далиллар табиати қандай эканлигини аниқлашга ҳаракат қилиш учун етарли асос деб ҳисоблайман» [Бенвенист. Ўша асар].

Э. Бенвенистнинг ёзишича, дў Соссюрнинг белги ихтиёрийлиги ҳақидаги назарияси жуда содда мулоҳазаларга асосланган. Белги – «ифодаловчи [= акустик образ] ва ифодаланмиш [= тушунча]нинг бирикувидан ҳосил бўлган бутунлик...]. Масалан, «опа» тушунчаси француз тилида унинг «ифодаловчи»си билан *s – ɔ – r (soeur)* товушлари билан ҳеч қандай алоқа билан боғланмаган. У товушларнинг бошқа ҳар қандай бирикмаси билан ҳам ифодаланган бўлиши мумкин эди. Буни тиллар орасидаги фарқ билан ҳам асослаш мумкин. «Хўкиз» француз тилида *b – ɔ – f (boeuf)*, олмон тилида *o – k – s (Ochs)* товуш бирикмалари билан ифодаланади.

Шунга асосланиб, айтиш мумкинки, - дейди Э. Бенвенист, «ифодаловчи билан ифодаламиш орасидаги алоқа ихтиёрий» ёки, соддароқ қилиб айтганда, «лисоний белги ихтиёрий». Соссюр белгининг «ихтиёрийлиги» деганда, унинг (ифодаловчининг) асосли эмаслигини, яъни аслида ҳеч қандай табиий алоқада бўлмаган ифодаланмишга нисбатан ихтиёрийлигини тушунади. Дў Соссюрнинг бу мулоҳазаларидан Э. Бенвенист кутилмаган ва жуда ўринли хулоса чиқаради: «Бу хусусият ўзи намоён бўлган ҳолатни тушунтириб бериши керак: ҳар қандай тушунчанинг ифодалари

замон ва макон меъёрлари билан ўлчанади, бинобарин, уларда тушунча билан зарурий алоқа йўқ» [Бенвенист. Ўша асар. Таъкид бизники – И.М.].

Э. Бенвенист ўз фикрини давом эттириб, дў Соссюрнинг бу хулосасини бошқа тамойиллар асосида муҳокама қилиш нияти йўқлигини, бу ерда гап белгининг фақат ботинан зиддиятли ёки зиддиятли эмаслигини текшириб кўриш ҳақида бораётганини уқтиради. Аксинча, у Соссюр белгининг ифодаловчи ва ифодаланмишдан ташкил топиши, ифодаланувчи деганда тушунчани назарда тутгани, белги нарса ва номни эмас, балки тушунча ва акустик образни ўзаро боғлаши ҳақидаги мулоҳазаларни холис эътироф этади.

Шу билан бирга, Э. Бенвенист дў Соссюрнинг белги ифодаловчи билан ҳеч қандай табиий алоқада эмас, деган фикрида хато борлигини ҳам айтади. Бу хато шундан иборатки, Соссюр дастлабки таърифларда бўлмаган учинчи узвга билиб-билмасдан мурожаат қилган. Бу учинчи узв нарсанинг ўзи, *борлиқдан* бошқа нарса эмас (таъкид – Э. Бенвенистники). Э. Бенвенистнинг фикрича, дў Соссюр «опа» тушунчаси ўзининг ифодаловчиси $s - \bar{o} - r$ билан зарурий алоқада эмас, деганда шу тушунчага мос *борлиқ*ни назарда тутмаган бўлиши мумкин эмас. Шунингдек, у $b - \bar{o} - f$ ва $o - k - s$ орасида тафовут борлиги ҳақида гапирганда ҳам ўзи билмаган ҳолда иккала терминнинг ҳам бир борлиққа тегишли эканлигини қайд этади. Натижада белгининг таърифида атайин чиқариб ташланган нарса унга орқа эшикдан кириб келади ва бу ерда зиддиятлар келтириб чиқаради. Тил субстанция (моддий нарса) эмас, балки шакл экан, сўзини давом эттиради Э. Бенвенист, биз тилшуносликни фақат шаклларни ўрганадиган фан сифатида эътироф этишимизга тўғри келади. Буни дў Соссюрнинг ўзи ҳам шубҳага ўрин қолдирмайдиган даражада исботлаб берган. Агар «хўкиз» (жонивор) мутлақо аниқ, «моддий» нарса сифатида тасаввур қилинса, французча *böf* ва олмонча *oks* ни бир борлиққа нисбатан қўллашнинг ўзи «ихтиёрий» эканлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

Баён қилинганлардан Э. Бенвенист шундай хулосага келади: Соссюрнинг белгини таърифлаш усули билан унинг томонидан белгига нисбат берилган муҳим хусусиятлар орасида зиддият мавжуд. Бу ҳолатни у фақат дў Соссюр эътиборининг, эҳтимол, тасодифан

сусайганлиги билангина эмас, балки XIX асрнинг охирида ҳукм сурган «тарихий» ва релятив фикрлашнинг бир кўриниши сифатида изоҳлайди.

Э. Бенвенистнинг шу муносабат билан айтган қуйидаги сўзларига эътибор қилайлик: турли халқларда бир ҳодиса атрофида юзага келадиган тушунча ўрганиладиган бўлса, у ҳолда мулоҳаза ва фикрларнинг чексиз хилма-хиллиги бу дунёда ҳеч нарса зарурий алоқада эмас, яъни сезгиларнинг ялпи ноўхшашлиги уларнинг ялпи тасодифий бўлишига олиб келади, деган хулоса қилинади. (Ф. дў Соссюрнинг методологик хатоси моҳиятини очиб берувчи ушбу сўзларни русча таржимада келтирамыз: «От всеобщего несходства реакций делается вывод о всеобщей случайности этих реакций // Звегенцев А.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Часть 1. – М.: Просвещение, 1964. – С. 460].).

Соссюрнинг таълимоти маълум маънода шундай фикрлаш тарзига яқин: «Лисоний белгини айнан бир жониворнинг бир мамлакатда *boeuf*, иккинчи мамлакатда эса *Ochs* деб номлангани учун ихтиёрий дейиш Европада қора ранг, Хитойда оқ ранг билан ифодаланувчи «мотам» тушунчасини ҳам ихтиёрий дейиш билан тенг. Бу ерда ихтиёрийлик фақат Сириус сайёрасидан келган совуққон кузатувчи ёки нукул объектив борлиқ ва инсон тафаккури орасидаги ташқи алоқани қайд этиш билан чегараланадиган, шунинг учун тасодифлардан бошқа нарсани кўролмайдиган киши учун бор. Албатта, барча номлар бир нарса-ҳодисага нисбатан олганда тенг; бу номларнинг бир пайтда мавжудлиги улардан бирортаси ҳам «мутлақ» ном мақомига даъво қилолмаслигини кўрсатади. Бу ҳақ гап. Ҳатто, жуда ҳақ гап. Ҳақиқий муаммо эса бундай мулоҳазалардан анча йироқ. У шундан иборатки, маълум нарсанинг ташқи томонини кузатганда, биз унинг ички тузилишини очиб ва шу тузилиш билан мазкур нарсанинг ташқи намоён бўлиши орасидаги муносабатни тавсифлаб беришимиз лозим» [Бенвенист].

Шундай кейин Э. Бенвенист юқорида айтилганларнинг барчаси лисоний белгига ҳам тааллуқли, унинг икки таркибий қисмидан бири – акустик образ – ифодаловчи, бошқаси ифодаланмиш, улар орасидаги алоқа ҳеч ҳам ихтиёрий эмаслиги, аксинча, *асосли* (мотивли), чунки «хўкиз» («ифодаловчи») французлар тасавурида $b - \bar{o} - f$ («ифодаланмиш») ҳарфлари кетма-кетлиги билан боғлиқ эканлигини таъкидлаб, ёзади: «Бошқача бўлиши

мумкинми? Ахир, тушунча ҳам, товушларнинг тегишли кетма-кетлиги ҳам мияда бирга муҳрланган; онгда ҳам бирга пайдо бўлади. Улар орасида шу даражада узвий симбиоз (*Симбиоз* – икки хил организмнинг муайян бир муҳитда бир-бирига фойда ёки зарар келтириб, бирга яшаши. *И.М.*) мавжудки, натижада *ҳўкиз - bōf* акустик образининг руҳига айланади. Ақл куруқ шакл ва таърифланмаган тушунчаларни «ҳазм» қилолмайди.

Э. Бенвенист бу фикрни аниқроқ ифодалаш учун дў Соссюрнинг фикр ҳамда товушнинг ўзаро муносабати ҳақидаги сўзларини эслатади ва унинг айтганлари бевосита лисоний белгига ҳам тегишли эканлигини уқтиради. Дў Соссюр бу ҳақда шундай деган эди: «Тилни қоғоз варағига ҳам ўхшатиш мумкин: фикр – бу қоғознинг ўнг, товуш эса чап томони; биз чап томонни кесмасдан туриб, ўнг томонни ҳам кесолмаймиз. Худди шунингдек, тилда ҳам товушни фикрдан, фикрни товушдан ажратиб бўлмайди. Бунга фақат абстракциялар ёрдамидагина эришиш мумкин. Бу эса пировард натижада ё соф психологияга ёки соф фонологияга олиб келади» [дў Соссюр. Ўша асар].

Э. Бенвенист «ихтиёрийлик» доирасини чегаралаш мумкинлиги ҳақида ёзар экан, айнан шу белгини борлиқнинг айнан шу унсурини ифодалаш учун қўллаш ҳақиқатан ҳам ихтиёрий, ихтиёрийлик ҳақида гап кетганда эса ана шуни назарда тутиш керак, дейди. Нарса ва унинг белгиси орасидаги алоқани ихтиёрий деб эълон қилиш – бу тилшуноснинг қайд этилган муаммо ва унинг сўзловчи томонидан онгсиз равишда олға суриладиган ечимидан ўзини олиб қочишдан бошқа нарса эмас.

Мақола муаллифи дў Соссюрнинг белги ихтиёрийлигини асослаш учун тақлид ва ундов сўзларга мурожаат этиши масалага ойдинлик кирита олмаслигини, чунки бундай сўзларнинг қўлланиш доираси нисбатан чекланганлиги, экспрессивликнинг эса моҳиятан беқарор, субъектив ва кўпинча иккиламчи эканлиги билан тушунтиради. Мазкур луғавий бирликларнинг борлиқ билан алоқаси, кўпинча, ихтиёрий эмас. «Ихтиёрийлик фақат борлиқ ходисаси ёки объектига нисбатангина мавжуд. Бинобарин, тил қурилишида унга ўрин йўқ». Қатъий ифодаланган бу фикрнинг ҳам бирёқлама эканлигини кейинги мақолаларда кўрамиз.

Э. Бенвенистнинг дў Соссюрнинг белги ихтиёрийлиги муносабати билан қилган айрим, жумладан, лисоний белгининг айни бир пайтда

ҳам ўзгарувчан ва ҳам ўзгармас эканлиги, қиймат (*valeur*) хулосаларини умумлаштириб билдирган қуйидаги фикрлари эътиборга молик:

1. «Соссюрнинг айтганлари тўғри, фақат белгига эмас, балки маънога нисбатан ҳам».

2. «Тизимда ҳамма нарса шу даражада зарурки, бутуннинг ҳар қандай ўзгариши қисмларнинг ўзгаришига, қисмларнинг ўзгариши эса бутуннинг ўзгаришига олиб келади. Қийматнинг нисбийлиги унинг доимо ўзгариш хавфи остида туришига ва доимо ўзидан-ўзи тикланадиган бир синхрон тизимда бир-бири билан узвий боғлиқ эмаслигига энг яхши далилидир».

3. «Белги таркибидаги ифодаловчи ва ифодаланмиш орасидаги алоқага, тил тизимининг бу муҳим унсурига келсак, бу алоқани *зарурий* дея эътироф этиш керак: икки унсур ҳам бир-бири учун бирдек зарур».

4. «Эҳтимол, ҳар қандай таълимот самарадорлигининг ишончли далили ечими унинг ривожига ёрдам берадиган зиддиятларнинг мавжудлиги бўлса керак. Тизимнинг ички шартланганлиги асосида лисоний белгининг асл табиатини очиб бериш асносида биз, гарчи Соссюр таърифларини инкор этган бўлсак-да, унинг ғоялари моҳиятан теран эканлигини тасдиқладик».

Хуллас, Э. Бенвенист фикрига кўра:

- тушунчанинг ифодаловчилари замон ва макон категориялари билан ўлчанади. Бинобарин, ҳар қандай тил ходисаси, хусусан, тушунча синхрон ва диахрон нуктаи назарлардан ўрганиш лозим;

- Ф. дў Соссюр XVIII асрда, хусусан, унинг охириги чорагида ҳукм сурган «тарихийлик» ва «нисбийлик» таъсиридан қутила олмагани боис белгининг туб моҳиятини тушуна олмади;

- тил ходисасининг ташки кўринишини ўрганиш унинг ички тузилишини ўрганиш томон қўйилган дастлабки қадамдир. Ҳақиқий тадқиқот ходиса тузилиши билан унинг ташки намоён бўлиш шакллари орасидаги нисбатни ўрганади;

- фикр ва товуш бир варақнинг икки томони бўлгани каби ифодаловчи ва ифодаланмиш ҳам тил белгисининг ўзаро диалектик алоқада бўлган икки томонидир. Бинобарин, уларни бир-бирдан ажратишнинг имкони йўқ;

- белги «ихтиёрийлиги»ни чегаралаш мумкин;

- тақлидий ва ундов сўзлар белгининг асосли эканлигига далил бўлолмайди. Чунки

улар нисбатан кам миқдорда бўлиши баробарида моҳиятан бекарор ва субъектив характердадир;

- ихтиёрийлик фақат борлиқ ходисасига хос хусусият. Уни тилдан излашлик бир ёқлама хулосаларга олиб келади;

- белги ўзида ўрганилсагина ихтиёрийликка ўрин қолмайди;

- маъно ва қиймат бир нарса эмас [Лисоний қиймат ҳақида қаранг: Соссюр, 144-14];

- агар тил тарқоқ тушунча ва тасодифий товушлар мажмуи бўлмаса (бундай эмас,

албатта), ифодаловчи билан ифодаланмиш орасидаги алоқа зарурий ва у ҳар қандай тузилма каби тилга ҳам хос. Бинобарин, белги ихтиёрийми, деган саволга *зарурий* дея жавоб беришга тўғри келади.

Э. Бенвенистнинг айрим фикрлари, гўё унинг бошқа таъриф ва талқинлари йўқдек, қатъий оҳангда баён қилинган. Умуман олганда эса, олимнинг ушбу мақоласи теран таҳлил ва ўтмиш меросга муносабатнинг ҳаммамиз учун ғоят гўзал ва ибратли намунасиدير.

Адабиётлар:

1. **Бенвенист Э.** О природе языкового знака // Звегенцев В. А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М. 1964. 459-464-бетлар.
2. **Бенвенист Э.** О природе языкового знака. www.philology.ru/linguistics1/benevist-74e.htm
3. **Соссюр Ф.** де. Курс общей лингвистики // Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977, стр. 98-103; 144-154; 163-166.

Мирзаев И. Э. Бенвенист о природе языкового знака. В статье обобщены соображения известного французского лингвиста Э. Бенвениста к высказанным Ф. де Соссюром мысли о произвольности лингвистического знака.

Mirzayev I. Benvenist about the nature of language sign. In this article thoughts of famous French linguist E. Benvenist about F. de Sousseur's saying denotation of linguistic sign.

